

aykırı işler yapmaya sevkeden özelliği" diye de tarif edilir (*et-Ta'rifât*, "el-fücûr" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, "el-fücûr" md.). "İlâhî emirlerden çıkan kimse" anlamına gelen fâsık terimi ile fâcir arasında benzerlik varsa da fâsığın fâcirden daha umumi olduğu kabul edilir (İsmâil Hakkı Bursevî, s. 163).

Fâcir kelimesi Kur'an-ı Kerim'de bir yerde müfred, dört yerde cemi sigasıyla (fecere, fücûr) yer almakta, bir âyetle de kökü olan fücûr geçmektedir. Fiil sigasıyla yer alan kullanımlarının sadece biri (el-Kiyâme 75/5) terim mânasını taşır. Fâcir Kur'an'da daha çok günah işlemenin nihâi noktasında bulunan "kâfir" mânasında kullanılmaktadır. İlgili âyetlerde belirtildiğine göre yeryüzünde fesat çıkaran ve ölümden sonra dirilişi inkâr eden fâcirler âhirette, iman edip kötülüklerden sakınanlarla aynı muameleye tâbi tutulmayacak, müminlerin yüzü parlayıp gülecek ve onlar naîm cennetlerine girecekler, fâcirlerin yüzü ise karacak ve kendileri alevli ateşe atılacaklardır (bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "fcr" md.). Toshihiko Izutsu, fücûr kelimesinin ima ettiği "sapma göstermek" mânasından hareketle Kur'an'daki anlamını "doğru yoldan ayrılmak ve gayri ahlâkî iş yapmak" şeklinde gösterir (*The Ethical Terms in the Koran*, s. 151).

Bazı hadislerde yalan söyleyen, zina fiilini işleyen, Kur'an'ı okuduğu halde başkalarını ondaki buyruklara uymaya çağırmayan, yalan yere yemin eden, insanları aldatan ve faizcilik yapanların fâcir oldukları bildirilerek kelime "günahkâr mümin" anlamında kullanılmış (*Müşned*, I, 135; III, 37, 428; V, 455; VI, 321; Buhârî, "Aḥkâm", 30, "Şalât", 32, "Cihâd", 44), bir kısmında da cennete sadece müminlerin gireceği, fâcirlerin cehennemlik olduğu (Buhârî, "Cihâd", 182), Kur'an okuyan fâcirin kokusu güzel, tadı acı, Kur'an okumayan fâcirin ise kokusu bulunmayan, tadı da acı olan bitkiye benzediği (Buhârî, "Tevhîd", 57), ölen müminlerin dünya sıkıntılarından kurtulduğu, ölen fâcirlerden ise dünyadakilerin kurtulduğu (Müslim, "Cenâ'iz", 61) belirtilerek fâcire "kâfir" veya "münafık" anlamı verilmiştir.

Kelâm ilminde fâcir, kâfir veya mümin sayılıp sayılmayacağı açısından tartışma konusu olmuştur. Gerek Mu'tezile gerekse Mürcie âlimleri fâcire "büyük günah işleyen mümin" mânası vermiş-

ler ve buna bağlı olarak onun hakkında fikir yürütmüşlerdir. Mu'tezile'ye göre fâcir imandan çıkmıştır, tövbe etmeden öldüğü takdirde ebedî olarak cehennemde kalır. Zira Kur'an-ı Kerim'de fâcirlerin âhirette cehenneme atılacakları ve oradan ayrılmayacakları haber verilir (el-İnfîtâr 82/14-16). Mürcie'ye göre ise fâcir her ne kadar ilâhî emirlere karşı itaatsizlikte bulunmuşsa da iman esaslarını benimsediği için müminlerle beraber olacaktır (Kâdî Abdülcebbar, s. 590, 682; Fahreddin er-Râzî, XXXI, 84).

Ehl-i sünnet âlimlerine göre fâcir kâfir, münafık ve büyük günah işleyen mümini de kapsayan bir terim olduğundan her fâcir hakkında aynı hükmü vermek mümkün değildir. Kelime mutlak olarak kullanıldığı takdirde kâfir mânasına gelir. İman ettiği halde günah işleyenler ise bu anlamda fâcir kabul edilemezler. Buna göre fâcirlerin cehennemden ayrılmayacaklarını haber veren naslarla kâfirlerin veya münafıkların kastedilmiş olması gerekir (Mâtürîdî, s. 329; İbn Hazm, III, 276-279; Fahreddin er-Râzî, XXXI, 84-85).

Fâcir kelimesinin Kur'an'daki kullanılışı göz önünde bulundurulduğu takdirde Mu'tezile ile Mürcie'nin fikirlerini doğru bulmak mümkün değildir. Çünkü fâcir ya kâfir kelimesini tekit etmekte veya müminin zıddı anlamında zikredilmektedir. Hadislerde ise fâcir kâfir, münafık ve günahkâr mümin için ortak bir ad olarak kullanılmakta, böylece bir anlamda her kâfirin fâcir olduğuna, fakat her fâcirin kâfir olmadığına işaret edilmektedir. Nitekim Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkḥü'l-ekber*'inde geçen (*İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, s. 61) ve zamanla bütün Ehl-i sünnet'in ortak görüşü haline gelen, "Sâlih (ber) olsun fâcir olsun her müminin arkasında namaz kılmak câizdir" şeklindeki meşhur ifadede fâcir "günahkâr mümin" anlamında kullanılmış, böylece her fâcirin dinden çıkmış olmayacağına ve imanını korumakla birlikte günahkâr olan bir kimsenin İslâm cemaatinin bir ferdi sayılması gerektiğine işaret edilmiştir (krş. BER). Sonuç olarak fâcirin, nasların çoğunda itaatten uzaklaşmanın nihâi noktası olan "kâfir" anlamına, bazı hadislerde de mümin olmakla birlikte "büyük günah işleyen kimse" mânasına geldiği anlaşılmaktadır (büyük günah işleyen kimsenin dinî durumu için bk. KEBİRE).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "fcr" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "fcr" md.; *et-Ta'rifât*, "el-fücûr" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, "el-fücûr" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "fcr" md.; *Müşned*, I, 135, 379; III, 37, 428; V, 296, 304, 455; VI, 321; Buhârî, "Aḥkâm", 30, "Şalât", 32, "Cihâd", 44, 182, "Tevhîd", 57, "Tefsirü'l-Kur'an", 65/4, 8, "Rikâk", 42; Müslim, "Cenâ'iz", 61; *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* (nşr. M. Zâhid Kevserî, trc. Mustafa Öz), İstanbul 1981, s. 61; İbn Kuteybe, *Te'vîlû'l-müşkili'l-Kur'an* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1393/1973, s. 346-347; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 329; Kâdî Abdülcebbar, *Müşâbihü'l-Kur'an* (nşr. Adnân M. Zerzûr), Kahire 1969, s. 590, 667, 682; İbn Hazm, *el-Fasl* (Umeyre), III, 276-279; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Kahire), IV, 190; a.mlf., *el-Fâ'ik*, III, 390; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-meşrî*, VII, 125; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtḥü'l-gayb*, XXXI, 84-85; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, III, 413; İsmâil Hakkı Bursevî, *Furûku Hakîkî*, İstanbul 1310, s. 163; T. Izutsu, *The Ethical Terms in the Koran*, Tokyo 1959, s. 151; Metin Yurdağur, "Ber", *DİA*, V, 468-469.

OSMAN KARADENİZ

FAGNAN, Edmond

(1846-1931)

Fransız şarkiyatçısı.

Belçika'nın Liège şehrinde doğdu. Buradaki üniversitede hukuk doktorası yaptı ve Paris'te Ecole des Langues Orientales Vivantes'a devam ederek Arapça, Farsça, Türkçe, İbrânice öğrendi. 1873 yılında Bibliothèque Nationale'in el yazmaları bölümüne girdi; bu arada de Sale'nin yönetiminde çıkan *Recueil des historiens des Croisades*'da Doğu tarihçilerinin yayınlarına katıldı. 1884'te Ceza-yir'e giderek 1919 yılında emekli oluncaya kadar Ecole des Lettres d'Alger'de Arapça ve Farsça okuttu; bu uzun hizmetinden dolayı 1930 yılında Légion d'Honneur nişanıyla ödüllendirildi. Aynı zamanda İspanya Kraliyet Akademisi ile Madrid Tarih Cemiyeti'nin de üyesi idi ve 1892-1895 yılları arasında Cezayir Tarih Kurumu'nda redaksiyon uzmanı, 1895'ten 1904'e kadar da aynı kurumda genel sekreter olarak görev yaptı.

Eserleri. Fagnan, özellikle İslâm dini ve Kuzey Afrika açısından önem taşıyan çeşitli tarihî ve hukukî metinlerin neşir ve tercümelerine ağırlık vermiş, bu yolla İslâm medeniyetinin Batı'da tanınmasına katkıda bulunmuştur. Eserlerinin başlıcaları şunlardır: 1. *Se'âdet Nâme* (Leipzig 1880). Nâsır-ı Hüsrev'in "Sa'âdetnâme" adlı şiirinin Farsça metniyle Fransızca tercümesidir. 2. *Concordances du*

manuel de droit de Sidi Khalil (Alger 1889). Tanınmış Mâlikî hukukçusu Halîl b. İshak el-Cündî'nin *el-Muhtaşar* adlı eserinin N. A. Perron tarafından yapılan Fransızca tercümesi (Paris 1883) esas alınarak hazırlanmış indeksidir. 3. *Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France, Départements, tome XVIII. Alger* (Paris 1893). Fransız devlet kütüphanelerinde bulunan el yazmaları toplu katalogunun Cezayir Millî Kütüphanesi'yle ilgili bölümüdür. 4. *Histoire des Almohades* (Alger 1893). Abdülvâhid el-Merrâküşî'nin *el-Mu'cib fi telhîsî aḥbârî'l-Mağrib* adlı eserinin tercümesidir. 5. *Chronique des Almohades et des Haŋcides* (Constantine 1895). Ebû Abdullah ez-Zerkeşî'nin *Târîḥu'd-devleteyn* adlı eserinin çevirisidir. 6. *L'Afrique septentrionale au XIIe siècle de notre ère* (Constantine 1900). XII. yüzyıldan zamanımıza kadar Kuzey Afrika'daki hayatı anlatan eser, müellifi meçhul *Kitâbü'l-İstibşâr fi 'acâ'ibi'l-emşâr*'dan kısaltılarak Fransızca'ya yapılmış bir tercümedir. 7. *Annales du Maghreb et de l'Espagne* (Alger 1901). İbnü'l-Esir'in *el-Kâmil fi't-târîḥ*'inin Kuzey Afrika ve İspanya ile ilgili kısımlarının çevirisidir. 8. *Histoire de l'Afrique et de l'Espagne, I-II* (Alger 1901-1904). İbn İzârî'nin *el-Beyânü'l-muğrib* adlı eserinin tercümesidir. 9. *En-Nodjoum ez-Zâhira* (Constantine 1907). İbn Tağrıberdî'nin *en-Nücümü'z-zâhire*'sinin Kuzey Afrika ile ilgili bazı bölümlerinden yapılmış bir çeviridir. 10. *Le Djihad ou guerre sainte selon l'école malékite* (Alger 1908). Halîl b. İshak'ın *el-Muhtaşar* adlı eserinin cihadla ilgili bölümünün tercümesidir. 11. *Mariage et répudiation* (Alger 1909). Halîl b. İshak'ın *el-Muhtaşar* adlı eserinin nikâh ve talâkla ilgili bölümünün çevirisidir. 12. *Nouveaux textes historiques relatifs à l'Afrique du nord et à la Sicile, I-II* (Palermo 1910). Kuzey Afrika ülkeleriyle Sicilya arasındaki ilişkiler hakkında çeşitli belgelerden oluşmaktadır. 13. *Risâla ou traité abrégé de droit malékite et de morale musulmane* (Paris 1914). İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin Mâlikî fikhına dair *er-Risâle* adlı eserinin tercümesidir. 14. *Statuts gouvernementaux ou règles de droit public et administratif* (Alger 1915). Mâverî'nin *el-Aḥkâmü's-sultânîyye* adlı eserinin çevirisidir. 15. *Le livre de l'impôt foncier (Kitâb el-Kharadj)* (Paris 1921). Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Ḥarâc*'ının

tercümesidir. 16. *Additions aux dictionnaires arabes* (Alger 1923). 17. *Extraits inédits relatifs au Maghreb (Géographie et histoire)* (Alger 1924). Ali b. Ebû Bekir el-Herevî, İbn Saîd el-Endelûsî, Ebû Hâmid el-Gırnâtî, Cemâleddin el-Vatvât, İbn Fazlullah el-Ömerî ve İbn Zünbül'ün eserlerinden Mağrib'in coğrafyasına ve İbnü'l-Kütiyye, İbn Şâkir el-Kütübî, Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, Bedreddin el-Aynî, Sehâvî ve Cennâbî'nin eserlerinden de tarihine dair alınmış özet bilgilerin tercüme ve açıklamasıdır.

Fagnan bu çalışmalarının dışında, başta *Revue africaine* olmak üzere çeşitli periyodiklerde ve bazı ünlü meslektaşları için çıkarılmış armağan ve hatıra kitaplarında birçok makale yayımlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

D. G. Pfannmüller, *Handbuch der Islam-Literatur*, Leipzig 1923, s. 241, 285, 290; Brockelmann, *GAL*, I, 4, 322, 503; II, 84, 262, 456; *Suppl.*, I, 288, 297, 301, 480, 577, 588, 668; II, 97, 677; Necîb el-Akîkî, *el-Müsteşrikûn*, Kahire 1980, I, 205-206; Ebû'l-Kâsım Sehâb, *Ferheng-i Ḥâverşinâsân*, Tahran, ts., s. 133; G. Esquer, "Edmond Fagnan", *RAfr.*, LXXII, s. 139-142; "Fagnan, Edmond", *TA*, XVI, 80.

FERHAT KOCA

FAĞNEVÎ

(فغنوی)

(ö. 715/1315-16 [?])

**Nakşibendiyye tarikatının
Hâcegân silsilesinde yer alan
bir mutasavvıf.**

VI. (XII.) yüzyılda önemli bir dinî kültür merkezi olan Buhara yakınlarındaki Vâbkîne (Vâbkene) kasabasının İncirfağ-ni köyünde doğdu. Asıl adı Mahmud'dur. Genç yaşlarında yerleştiği Vâbkîne'de sıvıcılık yaparak hayatını kazanmaya başladı. Hâcegân silsilesinden Ârif-i Rivgerî ile tanışıp kısa zamanda onun en seçkin müridi ve birinci halifesi oldu. Doğduğu yere nisbetle Fağnevî nisbesiyle tanındı. Rivgerî ölüm döşeğinde iken onun iznini alarak Hâcegân silsilesinde ilk defa zikr-i alenîyi (cehrî zikir) icra etmeye başladı. Şeyhinin ölümünden sonra kendi müridleriyle birlikte bir camide aynı usul üzere zikir yaptı. Zamanın büyük âlimlerinden Mevlânâ Hafızüddin bu işe niçin teşebbüs ettiğini sorduğunda Fağnevî, "Uyumuşların uyanarak, gafillerin şuurlanarak zikirle yola gelmeleri, şeriat ve tarikat caddesine girmeleri, bütün

hayırların anahtarı ve saadetlerin aslı olan hakiki tövbe ve inâbete rağbet etmeleri için" şeklinde cevap vermişti. Bu cevabı beğenen Mevlânâ Hafızüddin'in cehrî zikrin kime yaraştığını sorması üzerine de, "Dili yalan ve dedikodudan, midesi haram lokma ve şüpheli gıdadan gönlü riya ve gösterişten ve sırrı Hak'tan gayriya teveccühten pak olan kimseye münasıptır" demisti. Fağnevî'den sonra Bahâeddin Nakşibend'in ortaya çıkışına kadar bütün Hâcegân silsilesi müntesipleri cehrî zikir yapmaya devam etmişlerdir.

Fağnevî, Emîr Kelân ve Mîrhord diye tanınan Mîr Hasan ve Mîr Hüseyin Vâbkenî kardeşlerle en önemli halifesi olan Ali Râmîtenî'yi yetiştirmiştir. Hâcegân silsilesi kendisinden sonra Hâce Azîzân diye de tanınan Ali Râmîtenî ile devam etmiştir.

Vâbkîne'de vefat eden Fağnevî'nin ölümü için eski kaynaklarda bir tarihe rastlanmaz. Sonraki bazı eserlerde ölüm tarihi olarak 715 (1315-16) ve 717 (1317-18) yılları kaydedilmektedir. Ölümünden sonra beyaz bir kuş şeklinde görünmesi ona atfedilen kerâmetler arasındadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Câmî, *Nefehât*, s. 380; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 413; *Reşahât Tercümesi*, s. 51-53; Dârâ Şükûh, *Sefinetü'l-evliyâ*², Kanpür 1884, s. 77; Muhammed b. Hüseyin el-Kazvînî, *Silsile-nâme-i Hâcegân-ı Nakşibend*, Bibliothèque Nationale, Supplément Persan, nr. 1418, vr. 9^b; Gulâm Server Lâhûrî, *Ḥazinetü'l-aşfiyâ*³, Bombay 1290, I, 541-542; Abdülmecîd el-Hânî, *el-Ḥadâ'îku'l-verdiyye*, Kahire 1308, s. 119; Seyyid Emînüddin, *Şâfiyye-i Nakşibend*, Lahor 1982, s. 122.

HAMİD ALGAR

FAH

(فح)

**Mekke-Medine yolunda,
özellikle Şiîler tarafından
kutsal sayılan bir vadi.**

Hz. Hasan'ın torunlarından Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali b. Hasan, Abbâsîler'in Medine âmili ve Abdullah b. Ömer'in torunu olan Ömer b. Abdülâzîz b. Abdullah ile kendi akrabalarından birkaç kişi ve bazı Medineliler arasında başgösteren anlaşmazlıkta sorumluluğun Halife Hâdî-İlêhak tarafından kendisine yüklenmesi üzerine Medine'de isyan etti (169/786). Akrabaları ve bir kısım Medineli kendisine Mescid-i Nebevî'de biat